

HOOFSTUK 6

'N HISTORIES-ARGELOGIESE EVALUERING VAN DIE MILITêRE FORTIFIKASIESVAN PRETORIA (1880-1902)

1. Inleiding

Aangesien die fortifikasies binne hulle historiese konteks behandel is, sou dit geen doel dien om die chronologiese en tipologiese indeling hier te herhaal nie. Dit sou 'n onnodige herhaling van die reeds bekende feite teweegbring. Die fortifikasies sal in klasse ingedeel word op grond van die staat van agteruitgang waarin hulle verkeer.

Op grond hiervan kan die fortifikasies in vyf klasse ingedeel word, naamlik:

- a. Fortifikasies wat vernietig is.
- b. Fortifikasies waarvan slegs die fundamente nog bestaan.
- c. Fortifikasies waarvan die mure nog staan.
- d. Fortifikasies wat feitlik ongeskonde is.
- e. Fortifikasies wat gerestoureer is.

Slegs vyf van die fortifikasies is tot nasionale gedenkwaardighede verklaar, naamlik Fort Tullichewan, die Vesting blokhuis, Fort Schanskop, Fort Wonderboompoort en Fort Klapperkop. Die terreine van Fort Royal, die tronklaer en die Convent redoubt word deur bronsplate gedenk, hoewel geen oorblyfsels hiervan meer bestaan nie.

Genoegsame inligting word bygevoeg ter wille van 'n goeie opsomming van elke fortifikasie. Dit sal dus nie nodig wees om terug te blaai na die toepaslike hoofstuk om die basiese inligting oor elke fortifikasie te bekom nie. Geen bykomende foto's word geplaas nie. 'n Kaart van Pretoria, waarop al die fortifikasies voorkom, verskyn wel (Ill. 6.1).

2. Fortifikasies wat vernietig is

Feitlik die helfte van die fortifikasies wat gedurende die Eerste Anglo-Boereoorlog deur die Britte gebou is, kom in hierdie groep voor. 'n Groot aantal Britse fortifikasies uit die Tweede Anglo-Boereoorlog is ook in hierdie groep. Geeneen van die Boereforte kom in hierdie groep voor nie.

Dit is die grootste groep, daar tien van die vier-en-twintig fortifikasies in hierdie groep tuishoort. Hulle is die volgende:

2.1 Eerste Anglo-Boereoorlog:

Convent redoubt

Fort Royal

2.2 Tweede Anglo-Boereoorlog:

Blokhuis by Wonderboompoort

River redoubt

Meintjieskop blokhuis

Hillcrest blokhuis

Howitzer redoubt

Muckleneuk blokhuis

Kwaggapoort blokhuis

Johannesburg Road Redoubt

Die historiese inligting wat daar in Suid-Afrika omtrent hierdie fortifikasies bestaan, is uiters beperk. Waarskynlik sal daar meer inligting in die Public Record Office in Londen wees.

Dit sou dus moeilik wees om 'n studie hieroor te onderneem. Dit kan egter maklik in 'n studie van groter omvang geïnkorporeer word. So 'n studie kan byvoorbeeld die verbindingsroetes tussen die fortifikasies of die volledigheid van die verdediging van Pretoria deur middel van fortifikasies ondersoek.

3. Fondamente van fortifikasies

Dit is die tweede grootste groep en bestaan uit sewe fortifikasies. Saam met die vorige groep, omvat dit sewentien uit die totaal van vier-en-twintig. Dit is dus 'n feit dat die meerderheid (ongeveer 71%) van die fortifikasies feitlik vernietig is. Die stand van sake is kommerwekkend.

Daadwerklike aandag is nodig om hierdie oorblyfsels te red, voordat dit vernietig word. Die sewe fortifikasies in hierdie groep is die volgende:

3.1 Eerste Anglo-Boereoorlog:

Blokhuis by Eloff-deurgrawing

Fort Tullichewan

3.2 Tweede Anglo-Boereoorlog:

Cable Hill redoubt

Eastern redoubt

Klapperkop blokhuis

Quagga redoubt

3.3 Beide oorloë:

Oorblyfsels op Magasynheuwel (Fort Commeline en Magazine redoubt)

Dit is opvallend dat daar weer eens slegs Britse fortifikasies in hierdie groep is. Inligting oor hierdie fortifikasies sal waarskynlik ook slegs deur middel van die Public Record Office verkry kan word, daar inligting uiters beperk in Suid-Afrika is.

Navorsingsmoontlikhede is veel beter in soverre dit hierdie groep fortifikasies betref. Nie alleen kan dit deel vorm van 'n groter studie wat 'n aantal

fortifikasies insluit nie, maar elke fortifikasie kan ook op sy eie bestudeer word. Vanweë die tekort aan historiese inligting is hierdie fortifikasies by uitnemendheid geskik vir argeologiese navorsing. Dit behoort tot uiters interessante studies te lei.

Onsekerheid bestaan byvoorbeeld oor die blokhuis by die Eloff-deurgrawing. Hoewel dit onder die Eerste Anglo-Boereoorlog ingedeel is, is dit nie onomwonde bewys nie. Die datering van artefakte wat daar opgegrawe kan word, kan hierdie probleem oplos.

Daar bestaan onsekerheid oor die grondplan van Fort Tullichewan. Opgrawings kan hierdie onsekerheid opklaar en 'n verklaring vir moontlike afwykings van die oorspronklike plan gee.

Die Cable Hill redoubt en die Klapperkop blokhuis kan ook interessante onderwerpe vir studies van kleiner omvang wees.

Navorsing van groter omvang kan onderneem word by die Eastern redoubt, Quagga redoubt en Magazine redoubt. By eersgenoemde is daar bitter min van die fortifikasie sigbaar. Opgrawings behoort veel meer van hierdie indrukwekkende struktuur bloot te lê as slegs die enkele klipmuurtjie wat nog staan.

By die Quagga redoubt kan die presiese doel van elkeen van die strukture van dié uitgebreide fortifikasie vasgestel word. Dit is ook nie 'n uitgemaakte saak dat die klipkrale wel deel van die fortifikasie uitmaak nie.

Die oorblyfsels op Magasynheuwel kan in 'n besonder interessante navorsingsprojek ontwikkel. Dit is die enigste plek in Pretoria waar daar twee fortifikasies uit verskillende tydperke voorgekom het. Deur middel van opgrawings kan daar vasgestel word watter van die oorblyfsels is dié van die Tweede Anglo-Boereoorlog fortifikasie, die Magazine redoubt, en watter,

indien enige, is dié van Fort Commeline uit die Eerste Anglo-Boereoorlog.

4. Murasies van fortifikasies

Hierdie groep bestaan uit slegs drie fortifikasies. Al drie kan met die Tweede Anglo-Boereoorlog vereenselwig word. Nie een hiervan beskik oor 'n dak nie en hulle is dus redelik blootgestel aan die elemente.

Hoewel die staat van agteruitgang nie so erg as by die vorige groep is nie, verdien hierdie strukture veel meer aandag as wat tans die geval is. Die fortifikasies is die volgende:

4.1 Britse blokhuis:

Wesfort blokhuis

4.2 Boereforte:

Fort Daspoortrand

Fort Wonderboompoort

Daar bestaan geen historiese inligting, selfs nie eens 'n foto, in Suid-Afrika oor die Wesfort blokhuis nie. Die naam van die blokhuis is ook onbekend. Die naam "Wesfort blokhuis" is slegs om praktiese redes vir hierdie studie gekies. Weer eens is dit die Public Record Office in Londen wat dalk meer inligting hieroor kan bevat.

Van die drie strukture in hierdie groep toon die blokhuis die grootste agteruitgang. 'n Interessante studie kan hier onderneem word om die verband tussen die blokhuis en die fort aan te dui.

Fort Daspoortrand (Wesfort) het reeds in hierdie studie besondere aandag ontvang. Veel meer hoef nie genoem te word nie. Daar kan egter nie genoeg klem op die hoogstaande argitektoniese uniekheid en estetiese bouwerk van

die fort geplaas word nie. Dit moet ook bygevoeg word dat die fort waarskynlik gedurende 1992 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar sal word.¹

Fort Wonderboompoort is die laaste fortifikasie in hierdie groep. Omdat die fort gedurende 1986 opgeruim is, kan dit nie 'n studie op sy eie vorm nie. Kleiner argeologiese opgrawings kan miskien tog wel in die binnehof of buitekant die fort gedoen word om die oorblyfsels van losstaande strukture bloot te lê.

Ongelukkig is die opruiming destyds nie op wetenskaplike wyse gemonitor nie, sodat baie inligting in die proses verlore gegaan het. Hoewel die fort in 1987 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar is, en dit deel uitmaak van die Wonderboom Natuurreservaat, beteken dit nie dat die fort nou minder blootgestel is aan verwering en vandalisme nie. Trouens, ongeskonde mure wat vroeër ondergronds was en deur die opruiming blootgelê is, is intussen bekrap omdat daar nie voldoende toesig by die ruïne is nie. Die vraag kan met reg gevra word of dit wenslik is om opgrawings te doen, net sodat groter gevare die historiese erfenis kan bedreig.

Die beginsel in die argeologie om opgrawings toe te gooi nadat dit bestudeer is, is dus baie belangrik, omdat die struktuur op hierdie wyse ook beter bewaar word. Indien daar nie beoog word om die struktuur volledig te rekonstrueer nie, moet hierdie beginsel gehandhaaf word.

Daar is wel 'n uitsondering. Die terrein hoef nie fisies gerekonstrueer te word nie, maar die argeologiese opgrawings kan in situ in stand gehou word. Hiervoor is daar natuurlik mannekrag nodig, iets wat in vandag se ekonomiese toestande nie altyd bekostigbaar is nie. Sou dit wel gefinansier kan word, sal dit 'n baie praktiese oplossing bied.

Die ruïne kan gestabiliseer word, terwyl borswerings en skerms opgerig kan word om die terrein te beskerm. Kennisgewings wat inligting oor die terrein en strukture verskaf, kan opgerig word sodat besoekers die verlede beter kan interpreteer en verstaan. Die argeologiese oorblyfsels self dien dan as terreinmuseum. Die terrein word prakties bewaar, terwyl die gemeenskap ook meer betrokke by bewaring raak omdat iets vir die gemeenskap gedoen word. Dit is in ooreenstemming met die twee doelwitte van kultuurhulp-bronbestuur,² wat veel meer in Suid-Afrika toegepas behoort te word.

5. Fortifikasies wat feitlik ongeskonde is

Hierdie groep bestaan uit slegs twee fortifikasies. Beide is Britse blokhuse wat tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog opgerig is. Dit is die twee bes bewaarde Britse fortifikasies. Hulle is:

Johnston redoubt

Vesting blokhuis

Soos die geval met die voriges was, is inligting in Suid-Afrika omtrent hierdie fortifikasies uiters beperk.

Die Johnston redoubt verkeer in 'n goeie toestand, waarskynlik vanweë die beskerming wat dit geniet, omdat die terrein waarop dit staan (Libertas) nie toeganklik vir die publiek is nie. Die tand van die tyd het egter aan die gebou geknaag, sodat dit nie in 'n ongeskonde toestand verkeer nie. Dit behoort gerestoureer te word, omdat dit 'n uitstekende voorbeeld van 'n Tweede Anglo-Boereoorlog blokhuis is.

Die Vesting blokhuis is in 1983, as deel van die terrein waarop dit staan, tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar. Dit verkeer in 'n beter toestand as die Johnston redoubt.

Argeologiese opgrawings is nie noodwendig uitgesluit van 'n navorsingsprojek oor hierdie twee blokhuse nie. Die oorblyfsels van die paaie na die forte of ander strukture wat daarmee verband gehou het, kan byvoorbeeld opgespoor word. Dit kan ook deel van 'n groter projek oor die verband tussen die fortifikasies uitmaak.

6. Gerestoureerde fortifikasies

Dit is die laaste groep en bestaan uit twee fortifikasies. Beide is Boereforte wat kort voor die Tweede Anglo-Boereoorlog gebou is. Hulle is:

Fort Klapperkop

Fort Schanskop

Hoewel die twee forte gerestoureer is, beteken dit nie dat navorsing daarvoor afgehandel is nie. Dit moet gemeld word dat die forte tans nie volgens 'n spesifieke tydperk gerestoureer is nie. Indien daar vasgestel kan word hoe die forte op 'n spesifieke tydstip gelyk het (byvoorbeeld tydens die Britse besetting daarvan), kan dit volgens daardie tydperk gerestoureer word.

Die binnehof van beide forte is in 'n groot mate verander, maar daar kan opgrawings gedoen word om strukture, soos die fundamente van sinkgeboue wat daar gestaan het, bloot te lê. Strukture en paaie het ook buitekant die forte se walle voorgekom. Dit kan ook argeologies ondersoek word. Die twee forte kan ook deel van 'n studie oor die verband tussen die verskillende fortifikasies uitmaak.

Beide forte is in 1938 tot nasionale gedenkwaardighede verklaar. Vandag is albei militêre museums.

7. Samevatting

Die militêre fortifikasies van Pretoria het in die 90 tot 112 jaar sedert dit opgerig is ernstig agteruitgegaan. 'n Totaal van 42% daarvan is reeds vernietig, terwyl 'n verdere 29% nie in 'n veel beter posisie verkeer nie. Slegs 16,5% van die fortifikasies verkeer in 'n aanvaarbare toestand. Die oorblywende 12,5% verkeer in 'n redelike toestand, maar gaan vinnig agteruit.

Slegs twee fortifikasies uit die Eerste Anglo-Boereoorlog kan nog in hulle geheel bestudeer word, terwyl een moontlik gedeeltelik bestudeer kan word. Van die Britse fortifikasies uit die Tweede Anglo-Boereoorlog kan die helfte (dit is agt) van die fortifikasies in geheel bestudeer word.

Dit is duidelik dat die Boereforte die beste daaraan toe is. Al vier kan nog in geheel bestudeer word en almal tel onder die groepe wat nog in 'n redelike goeie toestand verkeer.

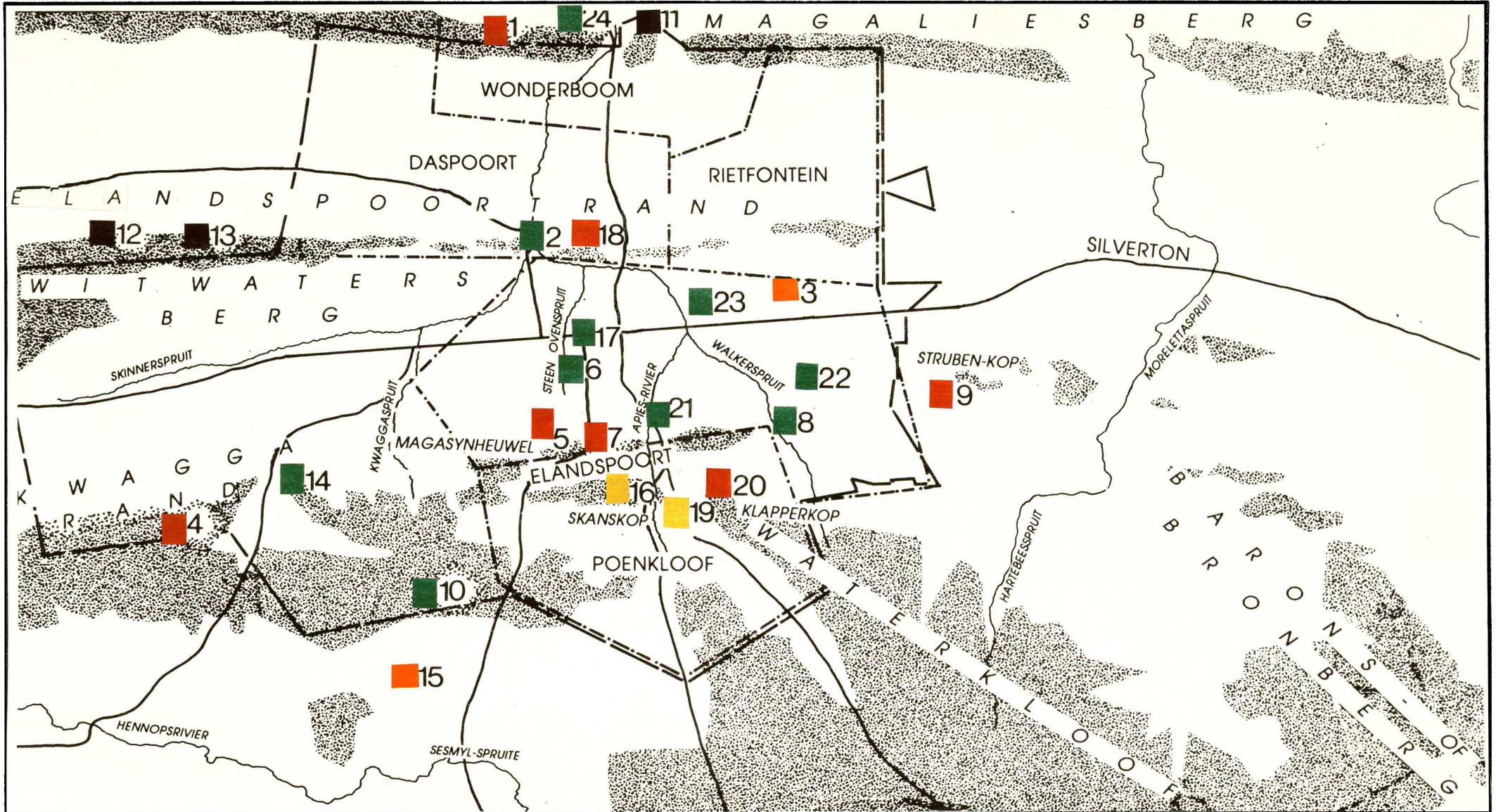
Dit is reeds in die inleiding vermeld dat hierdie studie 'n gidsondersoek ten opsigte van 'n groter projek is. Die inligting wat in hierdie studie saamgevat is, kan met vrug in enige navorsingsprojek oor die fortifikasies van Pretoria gebruik word. Die militêre fortifikasies van Pretoria bied 'n aansienlike navorsings- en bewaringspotensiaal, ook ten opsigte van 'n groter kultuurbewaringsplan vir Pretoria.

Ek wil die vertroude uitspreek dat hierdie studie maar net die begin van wetenskaplike belangstelling in die fortifikasies van Pretoria sal wees en dat dit veel wyer sal uitkring, sodat al hierdie terreine volledig gedokumenteer en bewaar sal word.

SLEUTEL:

1. Cable Hill redoubt
2. River redoubt
3. Johnston redoubt
4. Quagga redoubt
5. Magazine redoubt en Fort Commeline
6. Fort Royal
7. Fort Tullichewan
8. Howitzer redbout
9. Eastern redoubt
10. Johannesburg Road redbout
11. Fort Wonderboompoort
12. Fort Daspoortrand
13. Wesfort blokhuis
14. Kwaggapoort blokhuis
15. Vesting blokhuis
16. Fort Schanskop
17. Convent redoubt
18. Blokhuis by Eloff-deurgrawing
19. Fort Klapperkop
20. Klapperkop blokhuis
21. Muckleneuk blokhuis
22. Hillcrest blokhuis
23. Meintjieskop blokhuis
24. Blokhuis by Wonderboompoort

- Vernietig
- Slegs Fondasies oor
- Mure staan nog
- Feitlik geen skade
- Gerestoureer

6.1 Evaluasie van die militêre fortifikasies van Pretoria (1880-1902).

9. Voetnotas

1. Persoonlike mededeling : Mev. M.M. Slabbert, Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede, 1991.04.26.
2. S. South, Method and Theory in Historical Archeology, p. 324.